

15. Ширяев В. Н. Историческое изучение права. – Ярославль, 1905. – 112 с.
16. Керимов Д. А. Основы философии права. – М.: Юрид. лит., 1992. – 288 с.
17. Усенко І. Б. Парадигма українського державотворення, академічні традиції і сучасні завдання історико-юридичної науки // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність (матеріали науково-практичної конференції). – К., 1997. – 430 с.
18. Дудченко В. В. Вказ. пр.

УДК 340.12

Горобець К. В., НУ «ОЮА»

СТРУКТУРНІСТЬ ПРАВА ЯК ЙОГО УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ

У статті з позицій критики традиційних підходів до розуміння структури права запропоновано постструктуралістське її бачення як єдності догми права, суб'єкта, цінностей правової сфери та правової ситуації. Доведено, що правова ситуація виступає в якості динамічної складової структури права. По-новому розглянуто співвідношення між структурою права та правовою системою. Продемонстровано, що правова система є локалізованим (або глобалізованим) варіантом реалізації універсальної структури права. На основі цього запропоновано крім властивості системності виділяти властивість структурності права, що виражається через його універсальність.

В статье с позиций критики традиционных подходов к пониманию структуры права предложено постструктуралистское ее видение как единства догмы права, субъекта, ценностей правовой сферы и правовой ситуации. Доказано, что правовая ситуация выступает в качестве динамической составляющей структуры права. По-новому рассмотрены соотношения между структурой права и правовой системой. Продемонстрировано, что правовая система является локализованным (или глобализированным) вариантом реализации универсальной структуры права. На основе этого предложено кроме свойства системности выделять свойство структурности права, что выражается через его универсальность.

The article from the standpoint of criticism of traditional approaches to understanding the structure of law its vision as a unity of dogma of law,

subject, values of legal area and legal situation. It is proved that the legal situation acts as a dynamic component of the structure of law. A relationship between the structure of law and legal system is analyzed from new positions. It is demonstrated that the legal system is localized (or globalized) variant of the universal structure of law. It is based that law besides its system character has structural character.

Традиційні питання загальнотеоретичної та філософської юриспруденції, що зазвичай концентруються в просторі проблематики догми права, в останні часи все частіше стають предметом наукової рефлексії. Це не в останню чергу пов'язано з тим, що юриспруденція прагне вийти на нові рівні осягнення буття права і держави, що знаходяться за рамками їх моністичних тлумачень та інтерпретацій.

Одна з класичних (але далеко неоднозначних) правових категорій – структура права. Традиційно під структурою права розуміється система законодавства (рідше – система права), що, частково пов'язано з фундаментальними розробками С. С. Алексєєва [1]: ця характеристика структури права перекочувала до курсів з теорії держави і права, проблем теорії держави і права, можна помітити її вплив і на філософський зріз юридичної науки. Нескладно помітити, що подібний підхід використовується і сьогодні в працях Д. М. Азмі, П. П. Богущького, Є. П. Євграфова, О. А. Кірімової, Н. М. Крестовської, А. В. Кузьменко, О. С. Лисенкової, Л. А. Луць, С. В. Полєніної, В. В. Сорокіна та ряду інших.

У той же час таке розуміння структури права викликає цілий ряд питань. По-перше, яким чином співвідносяться між собою поняття «структура права», «система права» і «правова система»? По-друге, чи може структура права існувати за межами його системи, або ж структурні компоненти права одночасно є й його системними компонентами? По-третє, чи можуть в праві існувати феномени, що виходять за рамки його структурного і системного вимірів? Усі ці питання, не дивлячись на їх удавану догматичність, виявляються важливішими з точки зору осмислення специфіки сучасного права, оскільки в них зосереджуються ключові проблеми його буття, дії та розвитку.

Розгляд питань структури права в сучасних дослідженнях, так чи інакше, виводить на його систему [2], а часто поняття «структура права» і «система права» застосовуються як синоніми та легко замінюють один одного [3]. Тим не менш, під структурою права розуміють «його внутрішню будову, що характеризується обов'язковою присутністю невід'ємних, константних, закономірно

присутніх та зв'язаних між собою (тобто системоутворюючих) елементів» [3, с. 13]. У будь-якому випадку, опис структури права в новітніх дослідженнях обмежується або обґрунтуванням його поділу на галузі, або виявлення специфіки виникнення нових галузей чи інститутів права. Таким чином, не дивлячись на критику поглядів С. С. Алексєєва, що наближаються до свого п'ятдесятирічного ювілею, можна навести його слова: «право кожної держави існує та функціонує в якості єдиної, юридично цільної, внутрішньо узгодженої системи загальнообов'язкових норм. Найважливішою стороною внутрішньо узгодженої системи і є його структура – закономірна організація (скелет) його елементів» [1, с. 10].

Традиційне розуміння структури в філософії – її трактування як інваріантного аспекту системи. За великим рахунком, діалектичне бачення структури передбачає, що вона зумовлює *внутрішню* стабільну інваріантну будову системи, у той час як її елементи утворюють *зовнішню* варіативну будову. Класичний приклад структурно-системного відношення – кубик Рубіка. При наявності інваріантної структури (шести нерухомих граней на вісях, восьми куткових елементів та дванадцяти двосторонніх компонентів) він здатен змінювати свою систему з кожним новим поворотом. Структура і система, відповідно, нерозривні. Більше того, система немислима без структури, рівно як і навпаки.

Будь-який системний об'єкт, у тому числі й право, виходячи з окресленого підходу, має трактуватися у вимірі його структурності. Розглядаючи цю проблему в площині співвідношення системи права і системи законодавства, більшість дослідників говорить про те, що система права виражає *внутрішню* будову права, у той час як система законодавства – *зовнішня* форма вираження і закріплення системи правових норм [4, с. 405]. Ця позиція досить широко поширена і простежується в більшості навчальних курсів [5, с. 200; 6, с. 332], де під системою права розуміють його внутрішню структуру, а також в наукових дослідженнях, прямо чи опосередковано присвячених структурному виміру права [2; 3; 7].

Виникає досить серйозна проблема: система права ототожнюється з його структурою. Однак цим питання не вичерпується. Визначивши межі структури і системи права в їх традиційному розумінні, ми неминуче стикаємось із тим, що право існує і за цими межами, іншими словами – за межами своєї системи і структури, оскільки очевидно, що право не є тотожним ані системі його джерел, ані, тим паче, системі законодавства.

Для розв'язання цієї суперечності використовують поняття «правова система», що включає в себе систему права в якості одного з компонентів, наряду з правосвідомістю, юридичною практикою тощо. Якщо слідувати логіці діалектичного розуміння зв'язки «структура-система», то правова система повинна мати свою структуру. Структурні компоненти правової системи називають блоками, і їх кількість неминуче постійно збільшується, адже росте обсяг того, що іменують «правове».

Розглядаючи структуру правової системи, деякі дослідники приходять до висновку про те, що нормативна її складова є не лише не єдиною, але й не найважливішою [8, с. 61, 80-88,]. У цьому зв'язку виділяють такі структурні блоки правової системи:

а) нормативна підсистема, яка пов'язана з виокремленням системи права;

б) інституційна підсистема, яка пов'язана з функціонуванням системи правотворчих та правозастосовних органів;

в) статусна підсистема, яка представляє систему суб'єктів права;

г) комунікативна підсистема, яка виражена в системі правових зв'язків і правових відносин;

д) ідеологічна підсистема, що утворює систему правових ідей, принципів, праворозуміння, правових категорій, образів права і т. д. [4, с. 323-324].

Поняття правової системи є одним з найбільш загальних понять (категорій) юриспруденції, оскільки саме воно використовується для характеристики існуючих у сучасному світі правових культур з точки зору їх формалізації, дієвості та різноманіття.

Показово, що в юридичній літературі висловлена думка, що поняття «правова система» скеровано за межі структури права. При цьому стверджується, що правова система є однією з підсистем суспільства наряду з економічною, політичною, релігійною і т. д. системами, і, з іншого боку, забезпечує цілісність та виокремленість права в його цивілізаційній та культурній специфіці [9, с. 54]. Між тим, сумнівним видається твердження про те, що правова система виходить за межі структури права, оскільки існуючі правові системи усіх рівнів (від національного до міжнародного і глобального) сьогодні розвиваються під знаком таких важливих правових цінностей як права людини, верховенство права, правова держава, справедливий суд, які складно прив'язати до якої-небудь конкретної правової системи. Вплив цих конструктів на всіх рівнях буття

права наводить на думку про те, що, не дивлячись на їх зародження в рамках національних правових систем ряду європейських держав, сьогодні вони виходять за їх рамки, і діють за межами правових систем. У той же час, вони, поза сумнівів, входять в структуру права, виступаючи його найважливішою основою і критерієм його власної цінності. Наприклад, саме цей висновок підштовхує ряд дослідників до перегляду традиційних трактувань при розгляді права як частини правової системи і виходу на діаметрально протилежні за своїм змістом теоретичні конструкції (ІО. М. Оборотов, В. В. Колесниченко та ін.).

Таким чином, навіть вихід на найширший рівень охоплення правової субстанції – рівень правової системи – не дає підстав для ствердження того, що структура права можлива лише в його системному вимірі (тобто, в рамках системи права чи правової системи). Це зумовлює пошуки нових підходів до сприйняття структури права.

Не дивлячись на очевидне домінування у вітчизняній та російській юриспруденції розглянутого розуміння структури права, існує й альтернативне її бачення. Не акцентуючи увагу на детальному розкритті та тлумаченні цього поняття, видатний російський філософ права М. М. Алексєєв в структуру права включав догму права, суб'єкта (особу) в праві та правові цінності [10]. Очевидно, що підхід класика філософії права визначився прагненням охопити в структурі права його необхідні (мінімальні) компоненти, тобто те, без чого право не може існувати.

Думається, такий підхід є більш переконливим як з точки зору глибини осмислення права, так і з позиції його реального функціонування. Уявляється також, що М. М. Алексєєв багато в чому передбачив сучасні трактовки структури в філософії та теоретичній соціології, що створює додаткові передумови для їх аналізу.

Для великої кількості сучасних соціологічних теорій і філософських течій категорія структури є не тільки ключовою, але й такою, що визначає весь хід теоретичних побудов та конструювань. Окрім класичного структуралізму, зосередженого в соціологічних вченнях Е. Дюркгейма, М. Вебера, П. Сорокіна, Т. Парсонса та ін., структури опинилися в центрі уваги постструктуралістських концепцій в філософії (Ж. Деріда, Ж. Дельоз, У. Еко, пізній М. Фуко), що заклали методологічну основу для розвитку постмодернізму, а також соціологічних досліджень Е. Гіденса та П. Бурдьє – двох ключових фігур в сучасній соціологічній теорії.

Структуралізм і постструктуралізм – важливі напрямки сучасної соціології та соціальної філософії, що намагаються надати цілісне бачення суспільства, його функціонування і розвиток. І якщо філософський постструктуралізм не мав на меті надати певне несуперечливе знання чи створити якісно нову методологію, а прагнув, говорячи словами Ж. Дельоза, «звести структуралізм з глузду», то соціологічні концепції Е. Гіденса та П. Бурдьє представляють значний інтерес в контексті розуміння того, як існують структури, у тому числі структура права, що дозволяє їм існувати в рамках системи чи навпаки, за межами цих рамок та багато інших проблем.

Перш за все, необхідно підкреслити, що поняття структури, починаючи з розробок Т. Парсонса, чітко визначило своє самостійне, поза-системне буття. Структури в класичному структуралізмі розглядаються як результати конструювання аналітичних елементів, позбавлених конкретної-історичного смислу, безвідносних до певного історичного періоду чи емпіричних обставин [11]. Багато в чому таке трактування перекликається з тим, що ми бачимо в юриспруденції: структура права мислиться як деяка констrukція галузей, інститутів права, правових спільностей та їх різновидів, часто без аналізу їх безпосереднього наповнення нормативами. Структура, таким чином – це деяка ідеальна модель, або, говорячи словами Н. Лумана – проекція смислу до невизначеності [12, с. 36].

Саме таке бачення поняття структури призвело до виникнення постструктуралізму в соціології, основна проблематика якого обертається навколо ключового твердження про те, що в структуралізмі структури ніби живуть своїм окремим життям, а людина розглядається усього лише як фігурка на шахівниці, пасивна, безформна матерія, якій структури надають готові форми і форми поведінки [13, с. 99]. І дійсно, розуміння права сьогодні багато в чому структуралістське: при розгляді питань про його систему, структуру, ознаки, суб'єкт правового життя, рівно, як і саме правове життя, ніби залишається «за кадром», окремо від права.

Вирішення цієї дилеми, поворот соціальних структур (у тому числі й права) до суб'єкта, тобто реального учасника правового життя, пов'язано, на думку Е. Гіденса, з розмежуванням структури і системи. Структури передбачають існування: по-перше, знань з боку суб'єктів, по-друге, соціальних практик, організованих через рекурсивну мобілізацію і розгортання цього знання; по-третє, можливостей, необхідних для здійснення цих практик.

Поєднуючи ці три компоненти, ми отримуємо структуру як органічне переплетіння знання та миті його опредметнення в дії [14, р. 37]. Співставляючи структури і системи, соціолог використовує аналогію «мовлення-мова». По-перше, мовлення, як і структура, завжди ситуативна, тобто локалізована в просторі і часі, тоді як мова віртуальна і знаходиться у позачасовому континуумі. По-друге, мовлення передбачає наявність суб'єкта, що її промовляє чи об'єктивує іншим способом, як і структура потребує суб'єкта, що її активує; мова ж – безсуб'єктна: навіть якщо вона відтворюється, в ній не відбуваються невідворотні семантичні, граматичні чи орфоепічні трансформації. Нарешті, по-третє, мовлення завжди передбачає наявність іншого, рівно, як і структура передбачає спрямованість зовні, а мова не є результатом прагнень та мотивів суб'єкта і не орієнтована ні на що [15, с. 40].

Не дивлячись на умовність та деяку штучність такої аналогії, можна дійти до парадоксального з точки зору діалектики висновку: система – це більш вузьке, ніж структура, поняття. У своїй дії та різноманітні структури існують незалежно від систем і це – специфічна риса сучасного суспільства.

В контексті правового розвитку питання про структуру права пов'язується, таким чином, не тільки з існуванням нормативної його складової. Структура права – це не тільки сукупність його статичних компонентів, але й їх динаміка, що дозволяє їм існувати в конкретних вимірах простору і часу, а в самому широкому контексті структура права дозволяє йому діяти в різних системних рамках.

Нескладно в цьому зв'язку помітити, що структура права і його система не замикаються один на одному, а існують паралельно, дозволяючи праву існувати поза системою своїх джерел, виходити за рамки юридичних текстів, існувати не лише на рівні належного, але й на рівні сущого. У той же час, структура права передбачає наявність постійних позачасових зв'язків між її компонентами, адже саме через структуру відбувається реальне функціонування, дія права, формується і розвивається правова сфера.

Розглядаючи структуру права як єдність догми, суб'єкта і цінності, М. М. Алексєєв, безумовно, випередив час. Однак, думається, що його позиція може бути розгорнута в більш широкому контексті, оскільки сьогодні стає все більш очевидно, що навіть за такого широкого підходу охоплюються лише статичні компоненти структури права. У цій триєдності відсутній іще один, не менш важливий динамічний компонент, що дозволяє в повній

мірі показати життя права через усе різноманіття його форм та опосередкувань. Ідеться про правову ситуацію як те подієве поле, в якому відбувається з'єднання догми, суб'єкта і цінності.

У цьому зв'язку викликають інтерес розробки, що розкривають зміст правової ситуації через такі феноменологічні риси права як дієвість, істинність та спрямованість (інтенціональність) [16, с. 10], а також ті публікації, в яких визначаються контури використання ситуаційного (ситуативного) підходу в правових дослідженнях [17].

Розвиток та становлення ситуаційних досліджень в рамках загальнотеоретичної та філософської юриспруденції пов'язано, як виявляється, з тим, що право все в більшій мірі децентрується. Втрата державою монополії на право виводить на домінування координаційних, а не регулятивних засобів правового впливу. Правова ситуація, висуваючись в центр онтологічних основ права, витісняє поняття єдиного центра буття права.

Поняття центру як деякого організуючого начала є характерним для структуралістських поглядів. У той же час, як стверджував Ж. Деріда, центр – це не об'єктивна властивість структури, а результат внутрішнього переконання суб'єкта, результат нав'язування смислу, який насправді може бути абсолютно іншим. Принцип центрації, на думку філософа, пронизує всі сфери життєдіяльності сучасної людини: в філософії та психології він приводить до раціоцентризму, який стверджує пріоритет дискурсивно-логічної свідомості над іншими її формами; в культурології – до європоцентризму, що перетворює європейську соціальну практику і тип мислення в критерій для аналізу інших форм культури; в історії – до футуроцентризму, який визначає історичне сьогодення та майбутнє завжди кращим і більш прогресивним, ніж минуле [18, с. 8-9]. Можна продовжити цю думку і перенести її в площину буття права, оскільки принцип центрації в юриспруденції призводить до нормоцентризму, який возвеличує нормативну складову права, яка нерідко затьмарює всі інші його компоненти.

Відхід від центрризму у сприйнятті структури права пов'язаний також зі становленням правового плюралізму, який виявляється не тільки у визнанні множинності джерел права і рівності всіх правових теорій, але й, в першу чергу, в констатації рівності правових цивілізацій. Розгляд структури права як єдності його догми, суб'єкта і цінностей, втілених в правовій ситуації, дозволяє говорити про нього не як про породження європейської цивілізації, але як про загальнолюдську цінність.

Дійсно, структура – це те, що дозволяє праву бути універсальним суспільним інститутом, безвідносно до конкретних правових систем чи навіть сімей правових систем. Правові системи у цьому контексті слід розглядати як локалізований (чи, навпаки, універсалізований або глобалізований) варіант реалізації структури права, її наповнення специфічними нормативами, становлення особливих відносин між тими чи іншими суб'єктами в контексті відстоювання і реалізації властивих конкретній правовій системі правових цінностей. Тут принциповим є висновок про те, що в правових системах існує унікальність права стосовно до культурно детермінованої ієрархії цінностей, специфіки правового мислення і правової практики, у той час як структура права виражає всезагальність права як суспільного інституту і загальнолюдської цінності.

Виходячи з цього, слід відзначити, що право, наряду з властивістю системності, виходячи з якого воно розглядається як цілісна система правових нормативів, характеризується також властивістю структурності, яке розкривається через уявлення про право як про універсальний загальний суспільний інститут, що має власну та інструментальну цінність.

Таким чином, через ознаку структурності розкривається єдина природа права, що дозволяє йому залишатися правом в абсолютно різних за специфікою, складу учасників та цілям сферах життя суспільства і людини – від міжособистісних правових комунікацій до транснаціональних і глобальних правових відносин та інститутів. Розгляд права крізь призму його структурності дозволяє не лише по-новому співвіднести право, систему права і правову систему, але й розкрити його фундаментальні онтологічні основи, специфіку дії та ефективності.

Література:

1. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 264 с.
2. Киримова Е. А. Правовой институт: теоретико-правовое исследование: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.01 – Теория права и государства; История права и государства; История политических и правовых учений / Е. А. Киримова. – Саратов, 1998. – 23 с.
3. Азми Д. М. Историко-теоретический и методологический анализ структуры права: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук;

- спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / Д. М. Азми. – М., 2011. – 45 с.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник / О. Ф. Скакун; пер. с укр. – Х.: Эспада, 2007. – 840 с.
 5. Общая теория государства и права: Академический курс в 3-х т. / Изд. 2-е, перераб и доп.; отв. ред. М. Н. Марченко. – Том 2. – М.: Зерцало-М, 2002. – 528 с.
 6. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
 7. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток: монографія / П. П. Богуцький. – О.: Фенікс, 2008. – 188 с.
 8. Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ: Монография / А. И. Овчинников. – Ростов-н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 2003. – 344 с.
 9. Колесниченко В. В. Категориальный статус правовой системы / В. В. Колесниченко // Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 20-21 травня 2011 р., м. Одеса. Т. 1. / відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Дрьомін; Національний університет «Одеська юридична академія». – О.: Фенікс, 2011. – С. 53-54.
 10. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб.: Лань, 1999. – 256 с.
 11. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
 12. Луман Н. Понятие общества / Н. Луман // Проблемы теоретической социологии. – СПб.: Петрополис, 1994. – С. 25-42.
 13. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології: Навч. посіб. / Марина Соболевська. – К.: Дух і літера, 2010. – 164 с.
 14. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structurture / Anthony Giddens. – Berkley and Los Angeles: University of California Press, 1984. – 417 p.
 15. Керимова Л. М. Теория структуризации Э. Гидденса: методологические аспекты / Л. М. Керимова, Т. Х. Керимов // СОЦИС (Социологические исследования). – 1997. – № 3. – С. 40.
 16. Стовба О. В. Правова ситуація як онтологічна основа правової реальності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Спец.: 12.00.12 – філософія права / Стовба Олексій Вячеславович. – Х., 2005. – 17 с.

17. Ким Д. В. Ситуационный подход как метод научного познания / Д. В. Ким // Российская юридическая наука: состояние, проблемы, перспективы: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 45-летию юридического образования на Алтае / под ред. В. Я. Музюкина, Е. С. Аничкина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та., 2009. – С. 32.
18. Деррида Ж. Трассирование и дифференция / Ж. Деррида // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5-6. – С. 4-15.

УДК: 346.232(477)

Снівак Д. П., ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського»

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті розглядаються сучасні теорії і концепції розуміння суті місцевого самоврядування. Дані концепції аналізуються залежно від існуючих в політичній реальності моделей місцевого самоврядування. Вивчається практичний досвід зарубіжних країн у застосуванні різних моделей місцевого самоврядування.

В статье рассматриваются современные теории и концепции понимания сущности местного самоуправления. Данные концепции анализируются в зависимости от существующих в политической реальности моделей местного самоуправления. Изучается практический опыт зарубежных стран в применении различных моделей местного самоуправления.

In article modern theories and conceptions of understanding essence of local home rule are considered. One's conceptions are analysed depending on existing in political reality of models of local home rule. The practical experience of foreign countries of using different models of local home rule is studied.

Визначення поняття місцевого самоврядування в політичній науці, багато в чому, обумовлено обраною державою моделлю місцевого самоврядування, яка формується на основі практичного досвіду та наукових розробок. В свою чергу, на основі моделей місцевого самоврядування формуються концепції місцевого самоврядування. В світі сформувалися та діють дві основні (загальні) моделі місцевого самоврядування: англосаксонська – відповідно до якої, місцеве самоврядування звільняється від державних функцій; європейська континентальна – відповідно до цієї моделі місцеве